

ƏHALİNİN ƏMƏK FƏALİYYƏTİNİN TƏMİN OLUNMASINDA ALTERNATİV MƏŞĞULLUQ NÖVLƏRİ

R. Ə. RZAYEV

Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi Tədqiqat və Tədris Mərkəzi

Alternativ məşğulluq əhalinin əmək fəaliyyətinin əsas perspektivli istiqamətlərindən biri sayılır. O, yeni iş yerlərinin yaradılması üçün şərait hazırlasa da, qeyri-formal, müvəqqəti xarakter daşıyır.

Açar sözlər: məşğulluq, alternativ məşğulluq, muzzdlu işçilər, ailə-kəndli təsərrüfatları, ev təsərrüfatları/

Azərbaycanda məşğulluq problemləri olduqca dərin sosial iqtisadifaktorlarla bağlıdır. Ölkədə əmək resurslarından qeyri səmərəli istifadə olunmasının nəticələri hətta ölkədə iqtisadi inkişafın yüksək tempə malik olduğu hazırkı dövrdə də özünün mənfəətlərini ortaya qoyur. Ölkədə məşğulluqla bağlı olan problemləri əsasən obyektiv və subyektiv amillərlə şərtləndirmək mümkündür. "Azərbaycanda iqtisadifəal əhalinin sayı 4.800 minə yaxınlaşır. Azərbaycan demoqrafik şəraitin bir çox ölkələrə, o cümlədən Avropa ölkələrinə nisbətən yüksək olması və bunun nəticəsində əhaliartımı tempinin yüksək olması əmək bazarında əmək ehtiyatlarının, o cümlədən işçi ehtiyatlarının iş yerlərinə nisbətən çox olmasına gətirir. Doğum göstəricilərinin yüksək olması səbəbindən əhalinin 40%-ə yaxınını yaşı 18-ə çatmayanlar təşkil edir." [4, s.14]

Ölkədə qadınların məşğulluğunun təmin olunması da ciddi problemlərdəndir. Bu problem özünün ciddiliyi ilə daha çox regionlarda üzə çıxır. Ənənəvi olaraq, ölkəmizdə həmişə işçi qüvvəsinin ən azı yarısını qadınlar təşkil etmişdir. Onların qadınların əksəriyyəti az ödənişli iş yerlərində, əsasən yüngül sənaye, kənd təsərrüfatı, büdcə təşkilatlarında çalışmışdır və bu baxımdan ümumi ölkə üzrə əmək haqqının orta göstəricisi qadınlarda kişilərə nisbətən 30% az olmuşdur. Lakin son illərdə iqtisadi münasibətlərin dəyişməsi və özəl sektorun xüsusi çəkisinin artması fonunda işçi qadınların orta nisbətində kişilərə münasibətdə azalması hiss olunur. Ölkədə qeyri-formal sektorun mövcudluğu dəqiq statistikanın aparılmasına imkan verməsə də müəyyən tədqiqatlar məhz bu tendensiyanın olmasını qeyd edirlər.

"2006-2015-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyasında da göstərilir ki, "Qadınlar arasında da işsizlik yüksək səviyyəsi ilə səciyyələnir. Son illər ərzində işsizlər arasında qadınların xüsusi çəkisi azalaraq, 1995-ci ildəki 59,7 faizdən 2003-cü ildə 53,4 faizə ensə də, məşğulluqda gender bərabərliyinin aradan götürülməsi gündəlikdə duran məsələlərdəndir. Statistik göstəricilərin araşdırılması onu göstərir ki, qadınlar adətən aşağı statuslu və az əmək ödənişi olan işlərdə üstünlük təşkil edirlər. Qadınlar üçün

işyerləri çatışmazlığı bu gün daha çox qadının cəmiyyətdə və ailədəki roluna müvafiq olan çevik iş yerlərinin (natamam iş günü və iş həftəsi, dəyişkən iş qrafiki, evdə iş və s.) azlığında öz əksini tapır." [4, s.20] Bir çox ölkələrin əmək qanunvericiliyində olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində də, qadınlar üçün güzəştlər, imtiyaz və əlavə təminatlar, həmçinin, qadınlar üçün müəyyən məhdudiyyətlər də nəzərdə tutulur. Belə məhdudiyyətlər ilk növbədə qadınların fizioloji xüsusiyyətlərini və reproduktiv sağlamlığın mühafizəsi məqsədi ilə nəzərdə tutulur. Göstərilən güzəştlər həm şəhər, həm də kənd yerlərində qadınların əmək hüquqlarının reallaşdırılması böyük əhəmiyyətə malikdir.

2006-2015-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyasında da gənclərin məşğulluq probleminin olması göstərilmişdir. Gənclər arasında işsizliyin göstəricilərinin yüksək olması da olduqca ciddi problemdir. Problemi daha da ciddi edən səbəblər sırasında ölkədə əmək qabiliyyətli insanlar arasında gənclərin xüsusi çəkisinin yüksək olmasıdır. Gənclərin işsizlik kimi uğursuzluğa düşər olması, sonradan həmin insanların həyat tərzinə mənfi təsir göstərir.

Əlilliyi olan insanların işləməsi üçün iş yerlərində zəruri infrastrukturun zəif olması, onların əmək fəaliyyəti zamanı üçün nəzərdə tutulan bütün imtiyazlar və güzəştlər üçün xərclərin işə götülənlərin üzərinə qoyulması, alternativ məşğulluq sisteminin zəif təşəkkül tapması, əlilliyi olan insanların bir qayda olaraq təhsilə çıxışının məhdud olması, biznesin üzərinə qoyulan vəzifələrin effektivsizliyi, korporativ sosial məsuliyyət hissəsinin aşağı olması, mobillik imkanları, görmə və eşitmə qabiliyyəti olmayan və yasağı olan şəxslərin sərbəst və könər yardım olmadan hərəkət etmələri (o cümlədən müvafiq ictimai nəqliyyatın olmaması) üçün yaşayış yerlərində hər hansı şəraitin olmaması, əlilliyi olan insanların ətraf sosial mühitlə uyğunlaşmaq problemlərinin mövcudluğu bu qrupa daxil olan şəxslərin əmək bazarına çıxışını məhdudlaşdırır və onların işə götürülməsi zamanı gizli ayrı-seçkilik yaradır.

Əlavə və ya alternativ məşğulluq əmək bazarında müxtəlif qruplardan olan və müxtəlif ərazilərdə yaşayan

insanların müxtəlif işlərlə təmin olunmasına, müxtəlif iş yerlərinin yaradılmasına kömək edir. Şübhəsiz ki, əlavə məşğulluq ilk növbədə, əlavə gəlir mənbəyi kimi çıxış edir. İnsanların iqtisadi qeyri-stəbllik (təsərrüfatın zəifləməsi, əvvəlki təsərrüfat qüvvələrinin dağılması, məaşların ödənilməməsi və tez-tez gecikdirilməsi halları və s.) və yeni qisadi siyasətə keçid dövründə sosial vəziyyətlərinin pis olması, ölkədə hökm sürən işsizlik və dolanışığın pisləşməsi əhalinin əlavə məşğulluq sahəsinə cəlb olunmalarına gətirib çıxartdı. Eyni zamanda, yeni iqtisadiyyat insanlardan bacarıqlı şəkildə çalışdıqları sahədə yenidən ixtisaslaşmanı və ya ümumiyyətlə, öz peşə və ixtisaslarını tamamilə dəyişməyi tələb edirdi. Tədrisə yeni yaranan və tələbatın çox olduğu peşələr üzrə ixtisaslaşmış şirkətlər və vasitəçi firmalar təşəkkül tapırdı. Ölkədə formalaşan yeni iqtisadi münasibətlər yeni peşələrin yaranmasına, yaxud əvvəllərdə nadir hallarda təsadüf edilən iş yerlərinin yaranmasına gətirib çıxardı. Belə peşələr içərsində dayələr, ev qulluqçuları və s. göstərmək olar.

Hazırda ölkədə ev qulluqçuları, dayələr, şəxsi sürücülər, şəxsi mülklərin mühafizəçiləri və s. kateqoriya işçilərin sayı artmaqdadır. Muzdlu əməyə cəlb edilmiş bu kateqoriya işçilərin sığortalanması, əməyinin və sağlamlığının mühafizəsi və s. digər məsələlər qanunvericiliklə tənzimlənməsi çox vacibdir.

“İnkişaf etmiş ölkələrdə məşğulluğun müasir siyasətinin əsas məqsədi əməyin bölüşdürülməsinin daha səmərəli və hər şeyi qavrayan sistemə ümumi işçi qüvvələrini cəlb etmək, istifadə olunmayan qabiliyyətləri üzə çıxarmaq yolu ilə bütün əhalinin məşğulluğunu artırmaqdır. Bu cür halda əmək qabiliyyətli əhalinin yeni kateqoriyasının əmək bazarına yolu məhdudlaşdırılmır, əksinə həvəsləndirilir.” [3, s.21]

“Layiqli Əmək anlayışı BƏT tərəfindən aşağıdakı kim müəyyən edilmiş və beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilmişdir: “Azadlıq, bərabərlik, təhlükəsizliyin təmin edildiyi və insan ləyaqətinin uca tutulduğu şəraitdə qadın vəkisilər üçün layiqli və məhsuldar əməyin əldə edilməsi imkanları.” [2, s.3]

Kənd əhalisi şəhər əhalisinə nisbətən daha zəif sahibkarlıq fəallığı və ya sahibkarlıq imkanları ilə fərqlənirlər. Kənddə muzdlu işləyənlərin sayı şəhərdəkilərə nisbətən daha çoxdur. Burada insanların müəyyən hissəsi ticarətdə və sosial xidmət sahələrində çalışır. Meşə və balıqçılıq təsərrüfatlarında məşğul olanların sayı digər sahələrə nisbətən bir qədər yüksəkdir. Kənddə yaşayan qadınlar arasında muzdlu əmək daha çox yayılmışdır. Onlar fermer təsərrüfatlarında, digərlərinin şəxsi təsərrüfatlarında günə muzd işləyirlər.

Bu gün kənd əhalisinin alternativ əmək məşğulluğunda fermer təsərrüfatlarına nisbətən, ailə-kəndli və ev təsərrüfatları mühüm rol oynayır. “Ailə-kəndli təsərrüfatları fiziki şəxs statuslu istehsal vahidləri olmaqla iki mühüm məqsədi-istehsal etdiyi ərzaq təyinatlı məhsullarla, ilk növbədə ailənin istehlak tələbatını ödəmək, ailənin öz istehsalı olmayan digər məhsullara

və xidmətlərə olan tələbatının ödənilməsi üçün tələbatından artıq məhsulları sataraq müəyyən məbləğdə vəsait əldə olunması məqsədini güdür. Ailə-kəndli təsərrüfatı, bir qayda olaraq, özünün cavabdehliyi və əmlak məsuliyyəti ilə fəaliyyət göstərərək, əsasən, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olur” [1, s.8]

Ev təsərrüfatları əsasən əmək qabiliyyətli ailə üzvlərinin məşğulluğunu, onların gəlirlərinin formalaşmasını və ailə büdcəsinə toplanmasını, həmçinin formalaşmış büdcə vəsaitinin ailə üzvlərinin istehlak tələbatının ödənilməsinə qənaətlə istifadə olunmasını təşkilvə təmin edir. Ev təsərrüfatlarının digər mühüm funksiyası sərəncamına daxil olan ərzaqların saxlanılması, onların emalı və ailə üzvlərinin qidalanması məqsədilə müxtəlif yeməklərin hazırlanmasıdır. Bu baxımdan ev təsərrüfatlarının yerinə yetirdiyi funksiya ictimai işə müəssisələrinin gündəlik yerinə yetirdiyi funksiya ilə eynidir.

Ölkə üçün istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının çox hissəsi şəxsi, ailə-kəndli və ev təsərrüfatlarının hesabına ərşəyə gətirilmişdir. Məsələn, fərdi sahibkarlar, ailə-kəndli və ev təsərrüfatları üzrə kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi 2012-ci ildə 339.6, 2013-cü ildə 352.5, 2014-cü ildə 339.5, 2015-ci ildə 362.9 olmuşdur. Kənd təsərrüfatı müəssisələri və digər təşkilatlar üzrə isə həmin göstəricilər 2012-ci ildə 39.3, 2013-cü ildə 47.0, 2014-cü ildə 52.7, 2015-ci ildə isə 54.3 təşkil etmişdir. Bütün ölkə üzrə kənd yerlərində ev təsərrüfatlarının sayı 2012-2015-ci illərdə 4.9 olmuşdur. 2012-2014-cü illərdə kənd yerlərində ev təsərrüfatlarında çalışan kişilərin sayı (yaşı 18-dən yuxarı) 1.7, 2015-ci ildə isə 1.8 olmuşdur. Kənd yerlərində ev təsərrüfatlarında çalışan qadınların sayı (yaşı 18-dən yuxarı) isə 2012-2013-cü illərdə 1.3, 2014-cü ildə 1.4, 2015-ci ildə azalaraq yenidən 1.3 olmuşdur. [6]

2012-2015-ci illərdə alternativ məşğulluq sahəsi sayılan ailə-kəndli və ev təsərrüfatlarında, o cümlədən xüsusi şəxslərin sayını faizlə aşağıdakı cədvəldəki kimi olmuşdur:

Cədvəl 1. Əhalinin həyat səviyyəsi və ev təsərrüfatlarının tədqiqatı. Ölkə üzrə əhalinin əsas gəlir mənbələri (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az)

Göstərici	2012	2013	2014	2015
kənd təsərrüfatında muzdlu iş (faiz)	0.2	0.3	0.2	0.2
öz təsərrüfatında işləyir (faiz)	18.5	18.0	14.7	15.7
xüsusi şəxs yanında iş (faiz)	2.5	2.2	2.1	1.7

Yeni istehsal münasibətlərinə keçid prosesini təmin etmək məqsədilə kənddə sahibkar və sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin yaradılması üçün dövlətə kooperativ kənd təsərrüfatı müəssisələrinin məqsəd-yönlü kütləvi ləğv olunması və onların özəl sahibkar müəssisələri ilə əvəz olunmaları bir qədər zəif həyata keçir. Kənddə bu fəaliyyəti daha çox ailə-kəndli təsərrüfatları və ev təsərrüfatları həyata keçirir. Məhz buna görə də onlar işçi qüvvəsinin çox hissəsini özlərinə

cəlb edir və alternativ əmək növləri təklif etməyi bacarırlar. Dövlət kənddə sahibkarlıq fəaliyyətini genişləndirmək üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirir. "Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazası möhkəmləndirilir, xüsusi Dövlət Proqramları çərçivəsində regionların sosial-iqtisadi problemləri həll olunur, istehsal, sosial infrastrukturlar yeni istehsal münasibətlərinə uyğun bərpa olunur və yayenidən təşkil olunur, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı stimullaşdırılır, sahibkarlara güzəştli kreditlər verilir. Bir sözlə, dövlət sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının dayanıqlı inkişafının təmin olunması, respublikanın ərzaq təhlükəsizliyinin daxili istehsal hesabına təmin olunması, idxaldan asılılığın minimuma endirilməsi, ixrac potensialının yüksəldilməsi məqsədilə tutarlı tədbirlər həyata keçirir." [1, s.8]

Alternativ əmək fəaliyyəti "əmək resurslarının bir tərəfdən azgəlirli və qeyri-stabil məşğulluq formasında aşağı istehsalı istifadəsi, gizli işsizliyin müxtəlif formalarda ifadəsidir. Digər tərəfdən belə məşğulluq həm cəmiyyət, həm də ayrı-ayrılıqda vətəndaşların özü üçün işsizlikdən daha sərfəlidir. Belə əmək növü iqtisadi qeyri-fəallıq, xroniki işsizlik üçün alternativ kimi çıxış edir. Bu, səmərəli sosial müdafiə sisteminin olmaması və ya təqaüdlərin azlığı şəraitində xüsusilə vacibdir." [5, s.49]

Kənd təsərrüfatı, balıq tutma və meşə təsərrüfatı fəhlələri kənd və meşə təsərrüfatlarında, balıq yetişdirmə və balıq tutmada, ovçuluq təsərrüfatında və ya heyvanları tələ ilə tutanzaman sadə əl alətlərindən istifadə etməklə əlaqədar olan və çox vaxt xeyli fiziki əməyin sərf edilməsini tələb edən, əsasən təkrar olunan

sadə işləri görürlər. Heyvandarlıq sahəsində ixtisasız fəhlələr ferma müəssisələrində sadə və gündəlik adi işlərlə məşğul olurlar. Qarışıq kənd təsərrüfatı sahəsində ixtisasız fəhlələr həm əkinçilik və həm də heyvandarlıq sahəsində, bağbanlar və bağçılar parklarda və xüsusi bağçalarda ağacları, kolları, çiçəkləri və başqa bitkilərin becərilməsi və qulluq olunması, cavan ağacların, soğanqların və toxumların istehsal edilməsi, intensiv becərmə texnikaları ilə tərəvəzlərin və çiçəklərin böyüdülməsi əməliyyatlarında sadə və gündəlik adi vəzifələri yerinə yetirirlər.

Son illərdə kənddə alternativ məşğulluq sırasında aşağıdakı fəaliyyət növləri də üstünlük təşkil edir: 1. Yabanı bitkilərin toplanması növləri də üstünlük təşkil edir; 2. Kənd turizmi; 3. Yaşayış və qeyri-yaşayış mənzillərinin müvəqqəti istifadəyə verilməsi. Bütün bunlar kənd yerlərində gəlirin əsas mənbəyini təşkil edir. Ailə-kəndli və ev təsərrüfatları öz işçilərinə əmək haqqı ilə işsizliyə görə məyyən olunan vəsaitin arasındakı orta məbləğimək haqqı kimi təqdim edir. Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatının tədricən modernləşməsi, ən yeni texnika ilə təmin edilməsi əl əməyinin kənd təsərrüfatından sıxışdırılıb çıxarılmasına gətirib çıxarsa da, işçi qüvvəsinin keyfiyyəti qarşısında yüksək tələblər qoyacaqdır.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi də göstərir ki, alternativ məşğulluq kənddə işsizliyin azalmasına səbəb olacaq, kənd əhalisinin gəlirlərinin artmasına, onun yüksək səviyyədə təmin olunmasına yardım edəcəkdir. Bu məşğulluq gələcəkdə kənddə yaşayış məntəqələrini qoruyub saxlayacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlibəyov N. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsir edən amillər // Azərbaycanın İqtisadi və Sosial Araşdırmalar Jurnalı.-2015.-№11.-S.6-18. 2. Castillo M.D. Layiqli əməyin ölçülməsi üzrə çərçivə və əmək, məşğulluq və işçi qüvvəsindən tam istifadə olunmaması statistikasi üzrə Əmək Statistikalərinin 19-cu Beynəlxalq Konfransının qətnaməsi. Bakı, 2014, 47 s. 3. Məmmədov S. Avropaya inteqrasiya edən məşğulluq siyasəti. Bakı: QHT nəşriyyatı, 2008, 30 s. 4. Məmmədov S. Əmək və məşğulluq sahəsində dövlət siyasəti: Təhlil sənədi. Bakı: QHT nəşriyyatı, 2014, 64 s. 5. Тихонова Т., Шик О. Альтернативная занятость в сельской местности России.-М.: ИЭПП, 2008.-224 с. 6. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.-www.stat.gov.az

Обеспечение занятости населения альтернативной занятости

R.Ə. Rzayev

Альтернативная занятость является одним из перспективных направлений деятельности в сельском хозяйстве. Она обеспечивает условия для создания новых рабочих мест. Но данная занятость имеет неформальный, непостоянный характер.

Ключевые слова: занятость, альтернативная занятость, наемные работники, семейно-крестьянские хозяйства, домашние хозяйства

Ensuring employment of the population alternative employment

R.Ə. Rzayev

One of the main activities of the labor population is considered to be a promising alternative employment. He prepares the conditions for the creation of new jobs in the non-formal, temporary in nature.

Key words: alternative, activities, population.